

Konferencia a kényszer-népmozgásokról

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Budapesti Európa Intézet 2006. február 28-án nemzetközi tudományos tanácskozást szervezett „Kitelepítések és más népmozgások Közép-Kelet-Európában 1939-1950.” címmel. A konferencia időszerűségét az események 60. évfordulója adta és az elmúlt évtizedben e témához kapcsolódó új kutatási eredményekről szóló számadás volt.

Az érdeklődők összefoglaló előadást hallhattak az Európában, illetve Oroszországban 1939-1950 között végbement népmozgásokról, az internálásokról, a ki-, le-, és áttelepítésekről, a németeket ért telepítési akcióknak a német történetírásban való feldolgozottságáról, a szlovák-magyar lakosságcsereéről, a Magyarországon végrehajtott földreform és a svábok kitelepítésének összefüggéseiről, s a Vajdaságban 1944-1948 között alkalmazott migrációs politikáról.

Tóth Ágnes

Földreform, internálás, belső telepítés Magyarországon 1945 után

A magyarországi német kisebbség II. világháborút követő jogkorlátozása, együttes felelősségre vonása, majd kitelepítése kapcsán úgy az ideiglenes kormány, mint az egyes politikai pártok elvi, ideológiai okokra – a német kisebbség háborús bűneire s a tőlük való magyar megszabadulás erre alapozott „jogos” igényére –, valamint külpolitikai kényszerekre, nagyhatalmi előírások kötelezettségeire hivatkoztak. Mindezeknél azonban nagyobb súllyal esett latba, hogy az egyes politikai pártok – hatalmi céljaik elérése érdekében – élni kívántak a hazai német kisebbség által birtokolt gazdasági potenciállal.

Tény, hogy 1945 tavaszára a hazai politikai erők – a szociáldemokrata párt kivételével – egyetértettek a magyarországi németek kitelepítésével. Véleménykülönbség csak a külpolitikai összefüggések megítélésében mutatkozott közöttük. Abban nem értettek teljesen egyet, hogy miként szerezhető meg ehhez a törekvésükhöz a nagyhatalmak támogatása, mekkora legyen a kitelepítésre kötelezendők száma, s mi legyen a végrehajtás módja. Eltérően mérlegelték azt is, hogy lépésük milyen következményekkel járhat a szlovákiai magyarok áttelepítésének ügyében. A politikai eszmecserével párhuzamosan már ekkor megkezdődött a magyarországi németek sorozatos, a kollektivitás elvét tükröző vagyoni korlátozása, jogfosztása, tömeges összeköltöztetése, és internálása is.

Földreform és belső telepítések

A hazai németiség felelősségre vonásának kérdése a földreform-rendelet elfogadását követően került a politikai és a törvényhozási viták középpontjába. Az 1945. március 17-én elfogadott rendelet kimondta,

hogy „teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas, a nemzetiszocialista és egyéb vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.”

A 600/1945. M.E. számú rendelet különleges jelentőségű a hazai németekkel szemben hozott jogkorlátozó intézkedések sorában. Elsősorban azért, mert a kollektív bűnösség – és ezzel együtt a kollektív büntetés – elvét nyilatkozataiban elhárító kormány és a pártok az említett rendelettel a hazai német lakosság széles rétegeinek vagyoni korlátozását tették lehetővé, tekintet nélkül a személyes felelősségre, és a külön lefolytatott egyéni eljárásokra. Másrészt azért, mert első ízben ennek a törvénynek a segítségével próbáltak teljesen eltérő célokat – nevezetesen a földbirtokreform végrehajtását s a háborús bűnökkel vádolható német nemzetiségű személyek megbüntetését – összekapcsolni és megvalósítani. A különböző célkitűzések így egymás függvényévé váltak.

A vagyoneklobzások, illetve a juttatások végrehajtását egy azokban a napokban kiadott, a vagyontól megfosztott svábok összeköltöztetését lehetővé tevő belügyminiszteri rendelet (110.136/1945.) is segítette.

A földreform végrehajtását az e célra létrehozott népi szervek, az Országos Földbirtokrendező Tanács, a Megyei Földhivatalok és a községi földigénylő bizottságok végezték. A rendelet végrehajtási utasítása értelmében a földigénylők képviselőiből minden községben földigénylő bizottságot kellett alakítani, amelyek jogi helyzetüket tekintve köztestületnek minősültek. Legfontosabb feladataik közé tartozott az elkobzás alá eső földek összeírása és annak eldöntése, hogy mely területeket lehet elkoboz-

ni, s melyek esnek megváltás alá. Az igényjogosultak összeírása és elbírálása is a feladatuk volt.

Mindenekelőtt a helyi földigénylők jogosultságát voltak hivatottak elbírálni, de az eljárás keretén belül az őslakosság igényein túl, általában az ott tartózkodó, vagy már ott lakó menekültek föld- és házzuttatásáról is gondoskodtak.

A megyén belüli telepítések a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok hatáskörébe, míg az ország más területeiről áttelepülőket érintő ún. csoportos telepítések az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz tartoztak.

A földigénylő bizottságok 1945. május végére országsszerte megalakultak, és már az első hónapokban a gazdasági érdekérvényesítés legfontosabb színtereivé váltak. A politikai–gazdasági érdekérvényesítés a vegyes lakosságú községekben sok esetben nemzetiségi színezetet kapott. Főként a bunyevácok, horvátok által lakott településeken volt megfigyelhető, hogy e nemzetiségek a községek újjáalakuló irányítótestületeiben hegemoniára törekedtek, számarányuknál nagyobb képviselést kényszerítettek ki. Elsősorban gazdasági előnyök biztosítását remélték ettől.

Papp Bélának, Katymár református lelkészének a Népgondozó Hivatalhoz eljuttatott helyzetértékelése egyáltalán nem egyedi jelenségre hívta fel a figyelmet. „Katymár bunyevác nemzetiségű község – írta. Felszabaduláskor a lakosság széles rétege a Magyar Kommunista Párt és az ún. antifasiszta blokk köré csoportosult. A települési lehetőség megnyíltakor a helybeli hangadó bunyevácok minden valamire való telephelyet a maga számára lefoglalt, még a nő-sülés előtt álló ifjak is foglaltak maguknak lakóházat. A fennmaradó telephelyekre a közigazgatási tisztviselők, illetőleg a katymári Községi Földigénylő Bizottságok vezetőségének meghívására – főleg Szentesről – önkényes áttelepülők jelentek meg a községben. A kommunista párt hetente küldi le embereit pl. *Macskási Mihályt*, aki a jobbára azonos pártbeli telepéseket mindenben segíti.”¹

A német nemzetiségű községekben sajátos helyzet állt elő. A törvény nem tett különbséget nemzeti-ségi hovatartozás szerint a nincstelen vagy szegény-paraszt földigénylők között, így természetesen ők is helyt kaphattak a bizottságokban. Ezt azonban az Országos Földbirtokrendező Tanács saját hatáskörében igyekezett megakadályozni, azaz sok német többségű községben a földigénylő bizottságok működését fölfüggesztették.² Ez azonban nemcsak azt a célt szolgálta, hogy az egyébként jogosult, ám német nemzetiségű családokat a juttatásból kizárják. Biztosítani kívánta a Kommunista Pártnak azt a törekvést is, hogy a tiszántúli agrárproletár családokat az Alföldön, illetve a Dunántúlon telepítsék le, hogy – mindenekelőtt az őszi választásokra figyelemmel – a párt ottani szavazóbázisát növeljék.

Az országon belüli településre jelentkezők kiválasztása toborzás útján történt. Bár – a rendelet értelmében – „telepítésre csak mezőgazdasági fog-

lalkozású, föld nélkül maradt, sokgyermekes, politikai szempontból megbízható” személy jelentkezhetett, a gyakorlatban a telepítés egyedüli feltétele a jelentkezők pártpolitikai megbízhatósága volt. Nagy számmal jelentkeztek olyanok is, akik a földhöz nem értettek, korábban soha nem folytattak ilyen jellegű tevékenységet, és sok esetben néhány hónap elteltével, a sváb vagyonok felélése után, vissza is költöztek az eredeti lakóhelyükre. Az önkéntes településre jelentkezők túlsúlyra törekedtek a földigénylő bizottságokban. Ez főként a vegyes lakosságú községekben az „őslakosság” és a betelepülők közötti konfliktushoz vezetett.³ Az önkormányzatok, a járássok vezetői fölkészületlenül álltak az önkéntes-önkényes föld- és házfoglalókkal szemben.

A Bács-Bodrog vármegyei Vaskút község lakossága 1946 májusáig mintegy kétezer személlyel nőtt. „Legnagyobb problémáink akkor merültek fel – írta a helyi jegyző – amikor az új telepések megérkeztek, de a volksbundistákat a községből nem távolították el. Az előjáróság pillanatnyi problémája, hogy a telepések egymás közti ellentétét elsimítsa. Községembe hét helyről, különböző vidékekről, úgymint Délvidék, székelyek, csángók, Mezőtúr, Sarkad, Baja, Bátmonostorról jöttek telepések. Különböző vidékek, különböző szokások, különböző ellentéteket szültek, úgyhogy sok esetben egymással a csoportok torzsalkodnak. A jóvátételi szállítás óriási teherként nehezedik községemre. Nem veszik kellőképpen figyelembe, hogy ma már nem a régi gazdag sváb lakosságú Vaskút, hanem lakosságának 40%-a telepés, 20%-a szegény bunyevác, illetve magyar.”⁴

1945 nyarára már nyilvánvalóvá vált, hogy a telepítések folytatásához a Volksbund-birtokokat meghaladó, számottevő, felosztható földbirtok szükséges, mert az országban földre várók telepítése még jószerével el sem kezdődött.

Az eljárás alá vonható német nemzetiségűek körének kiszélesítését szolgálta a nemzethűségi igazoló bizottságok föllállítása, s ezzel egy időben a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztése. E szervezetnek feladata eredetileg a szomszéd országokból érkező menekültek elhelyezése volt. A járási nemzethűségi igazoló bizottságok 1945 szeptemberében kezdték meg munkájukat. A rendelet értelmében minden tizenhatodik életévét betöltött német nemzetiségű személyt eljárás alá kellett vonni, és aszerint, hogy Volksbund-vezető, Volksbund-tag, Volksbund-támogató, vagy kívülálló minősítést kapott, különböző szankciókkal sújtották. A vezetőket és tagokat teljes vagyonekbobzásra ítélték, a vezetőket ezen túl internálással sújthatták, a tagokat pedig munkaszolgálatra, illetve másokkal való összeköltözésre kötelezheték.

A nemzethűségi igazoló bizottságok zavartalan működését volt hivatott „segíteni” az az 1945. október 15-én életbe lépett jogszabály (az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9560/1945. M.E. sz. rendelete), amely az érintett területek önkormányzatainak működését tovább korlátozta. Lehetővé tette ugyanis az

egy- vármegyei, nagy- és kisközségi testületek működésének szüneteltetését.

Tolna és Baranya vármegyékben felis függesztették a törvényhatósági testületek működését. A belügyminisztert felhatalmazták arra, hogy az ország bármelyik helységében, ahol az említett telepítési, összeköltöztetési eljárások folyamatban voltak, felfüggeszthesse a községi képviselőtestületek működését. Aligha szorul részletesebb magyarázatra, hogy az önkormányzati testületek felfüggesztésének és a kinevezéseknek állami kézbe kerülésével a legkisebbre csökkentették a szóban forgó térségek törvényes védekezési lehetőségeit. Az állam biztosította a saját maga számára, hogy a tervezett jogkorlátozásokat a lehető legcsekélyebb ellenőrzés nélkül hajthassa végre. Ugyanezt szolgálta a tisztviselői kar minden indoklás nélküli szabad mozgása is.

Hatáskörének kiterjesztése s megyei, körzeti szervezeteinek július végi felállítása után a Népgondozó Hivatal a járási nemzethűségi bizottságok minősítése alapján igyekezett fölmérni az elkobozható föld- és házingatlanok nagyságát. Ők végezték a telepítésre jelentkezők összeírását és toborzását is. Ezután kezdődhetett volna a szervezett telepítés, de a Népgondozó Hivatal a már korábban elindult folyamatokat – a községi földigénylő bizottságok által végzett jogtalan elkobzásokat, juttatásokat, az egyéni települési akciókat – sem tudta kezelni. A Népgondozó Hivatal Kalocsai körzetének vezetője, Kovách Ágoston például a következőket írta jelentésében: „Hajós községben 1945. június 28-án jelentem meg és ott a legnagyobb fejetlenséget állapítottam meg. Itt a községi földigénylő bizottság tagjai nincsenek tisztában a rendeletekkel. A közben letelepített, vagy rendeletellenesen letelepülők a község lakosságát terrorizálják, és állandó veszekedések vannak közöttük, sőt maguknak vindikálják a földigénylő bizottsági tagságok jó részét is... a letelepültek önkényesen foglaltak el egyes házakat, a bútorokat, felszereléseket, baromfiakat stb. tulajdonukba vették, sőt azok egy részét lakóhelyükre szállították.”⁵ Sok esetben maga a Népgondozó Hivatal is, önkényesen, szervezetlenül működött. Több helyütt már a járási nemzethűségi igazoló bizottságok vagyoneklobzó határozatai előtt végrehajtották a telepítést. Másutt meg az egy-egy községbe elhelyezhető személyek többszörösét irányították. A rendkívül eltérő szakmai fölkészültséggel és különböző pártállással rendelkező alkalmazottak hivatali eljárásában az adott párt közvetlen utasításai, törekvései, s nem a jogi szabályozottság vagy a szakszerűség dominált.

A kalocsai körzet vezetője, Kovách Ágoston június végén kezdte meg működését. A hozzá tartozó községekben tapasztalt törvénytelenégeket jelentette feljebbvalóinak, illetve saját hatáskörében intézkedett. A községi földigénylő bizottságokat körlevélben tájékoztatta a törvényes eljárási módokról, a bizottságok összetételéről, a felosztási tervek elkészítésének szabályairól. Határozott magatartása miatt Hajós község telepesei panaszt tettek, melynek ki-

vizsgálására az Országos Földbirtokrendező Tanács egy kommunista párti alkalmazottját – a korábban már említett Macskási Mihályt – küldték ki. Ő, miután földijeiről volt szó, „nem talált” kivizsgálandó szabálytalanságokat. Még a földekre sem volt hajlandó kiszállni, amit pedig „a telepések önmaguk foglaltak le, van aki 40 kat.h-t és 8 hold szőlőt”.⁶

(Gyakoriak voltak a feljelentések, a vádaskodások – a dolog természetéből adódóan névtelenül, vagy másokra hivatkozva. Nem volt egyedülálló a Hartán és Hajóson megtörtént eset sem: névtelenül jelentették fel a községi előjáróságokat, hogy a sváb származásúakat nem váltották le. Visszaélésekkel vádolták meg a földigénylő bizottságot is, holott annak ekkor már nem volt sváb tagja. A feljelentő mind az alispánhoz, mind a Népgondozó Hivatalhoz eljuttatta panaszát. A korra jellemző, hogy míg a panasztevő saját nevét nem írta alá, addig mindkét községből megnevezett embereket, akik úgymond mindezekről „bővebb információt” adhatnak. A vizsgálatot végző járási főjegyző jelentésében megállapítja, hogy bár az előjárói tisztséget betöltők között valóban van hét sváb származású, de ők a 3820/1945. M. E. sz. rendelet értelmében igazoltak, mert részt vettek az ellenállási mozgalomban. Ennek dacára többször történt kísérlet arra, hogy a helyükbe magyarokat ültessenek. A magyar telepések azonban népszerűségüket féltve – arra hivatkozva, hogy „a Vörös Hadsereg évnegyedes ellátása és a magyar közellátás beszolgáltatási rendeleteinek végrehajtása csak akkor járt eredménnyel, ha azt házról-házra gyűjtéssel foganatosították” –, nem vállalták a megbízatást.)

Bár az országon belüli telepítések-települések véglegesen csak 1948-ban, a tényleges birtokba helyezéseket követően zárultak le, túlnyomó részük már 1945 márciusa és 1946 nyara között lezajlott. Mintegy 120-130 ezer ember cserélt ily módon lakóhelyet.

A bukovinai székelyek letelepítése

A földreform végrehajtásával együtt kellett megoldani a bukovinai székelyek elhelyezését is. A magyar és a román kormány 1941. május 11-én írta alá a bukovinai székelyek hazatelepítéséről szóló megállapodást. A magyar kormány döntése alapján a visszacsatolt Bácskába, az elűzött dobrovoljácok helyére telepítették őket.⁷ A front közeledtével 1944 őszén azonban újabb „honfoglalásra” kényszerültek.

A gyalog, vagy fogattal érkező menekültek általában kétségbeejtő körülmények között éltek. Legtöbbszörben alig tudtak valami élelmiszert, ruhát magukkal hozni, felszerelési tárgyaik nem voltak. A községek, ahol ideiglenesen elhelyezkedtek, maguk is csak korlátozottan tudtak a segítségükre lenni, hiszen az emberáradat nőttön-nőtt.

Tolna megye területére 1944. október közepén érkeztek az első székely menekültek. A menekültügyek intézését a kinevezett államtitkár, Schell Péter

nem győzte, ezért október 30-án a belügyminiszter helyi bizottságok alakítását rendelte el. A *dr. Boronkai Károly* menekült polgármester által vezetett bizottság – tagja volt még egy szociális előadó és egy számvevőségi tanácsos – segítette az alispánt a menekültek ügyeinek intézésében.⁸

A megye kommunista főispánja 1945. március 31-én kelt jelentésében tett javaslatot a Megyei Földbirtokrendező Tanács vezetőjének a bukovinai székelyek csoportos letelepítésére. A kezdeményezés bizonyítja, hogy nem *Bodor György* volt az első, aki a székelyek egy tömbben való letelepítésével foglalkozott. Erről tanúskodik *Várhegyi György* és *Horváth József* május 9-én a Magyar Kommunista Párt vezetőinek írt jelentése is, amelyben az április elején általuk végrehajtott telepítésekről számolnak be:

„Ezért gyakorlatban az elkobzást úgy oldottuk meg, hogy akinek házában egy bundos, vagy háborús bűnös SS katona van, az e házban lakókat mind kitelepítettük. [...] Hogy a kiürítést gyakorlatban el tudtuk végezni legnagyobb mértékben köszönhetjük a völgyeségi járás rendőrkapitányának, aki teljes mértékben hozzásegített bennünket, hogy ez végbe mehessen. Húsz rendőrrel kezdtük meg a munkát. Naponta két falut ürítettünk ki, mégpedig a gyakorlatban a következőképpen: a rendőrség hajnalban megszállta ezeket a falukat, és a falu népét dobolás útján egy rétre összegyűjtötték. [...] Ez idő alatt a pécsi Volksbund-listáról a Földigénylő Bizottságokkal megállapítottuk, hogy teljes-e. A falu népéből kiválasztották a listán szereplő bundosokat és hozzátartozóikat, és ezek részére összeállítottak a nekik szükséges holmikból és élelemből egy nagy csomagot, és kocsikkal elindították őket Lengyel községbe, ahol egy nagy kastélyba lettek ideiglenesen elhelyezve. Mikor ott több ezer bundos össze lett gyűjtve, a munkabírókat a rendőrség kiválasztotta, s ezeket a vármegye különböző helyein használják fel munkára. A munkaképteleneket a kb. 70 km-re lévő Györköny, Bikács, Németkér sváb községekbe szállították. A megérkező székelyekből azonnal megalakítjuk a nemzeti bizottságot és a földigénylő bizottságot. Munkánkban támogatást nem nyertünk sem a közigazgatás, sem a pártok részéről. Egyedül a Völgyeségi járás rendőrségének volt köszönhető, hogy ezt végre lehetett hajtani.”⁹

Bodor György április 25-én érkezett Bonyhádra. Itt azonnal lefoglalt egy irodát, kinevezte magát kormánybiztosnak, és ő is munkához látott. Április 29-ig, tehát négy nap alatt, tíz községet ürített ki, és mintegy ezeröttszáz családot (hatezer főt) telepített le.

A „székely vármegye” szervezésének híre gyorsan terjedt, és napokon belül útnak indultak a zalai, a bakonyi falvakban maradt székelyek is. A Tolna megyében történő gyülekezés tervét alátámasztotta erős összetartozás-érzésük, egymást erősítő hitük, és a németek kitelepítéséről szállongó hírek. A székelyek folyamatos áramlása miatt a megnövekedett feladatokat a Telepítési Hivatal nem tudta ellátni, ezért egyre szélsőségesebb megoldásokat választot-

tak. *Bodor* már április 29-ei levelében ezt írta feleségének: „A lengyeli Apponyi kastélyt koncentrációs tábornak neveztük ki.”

A német nemzetiségű lakosok internálására a telepítést végrehajtóknak 1945. júniusáig, (a 138.000/1945. B.M. sz. rendelet kiadásáig), illetve július 1-ig, a járási nemzethűségi igazoló bizottságok felállításáig semmilyen jogszabályi felhatalmazásuk nem volt. Az Országos Földbirtokrendező Tanács megbízásából tevékenykedő *Bodor György* legfeljebb a földreform során, a vagyonuktól megfosztott németek összeköltöztetésére adhatott volna utasítást a 110. 136/1945. BM-rendelet alapján.

A lengyeli internálótábor felállítására 1945. április 20-a körül került sor. A megye területén – bár ennek megállapítása további kutatásokat igényel – Nagymányok, Tolna, Bátaszék, Szekszárd, Györköny, Simontornya településeken bizonyosan működtek még internálótáborok. A községi orvos, *dr. Schreck Ádám* április 29-én egészségügyi vizsgálatot tartott a lengyeli táborban, amelynek során száznegyven embert vizsgált meg. Tapasztalatairól tárgyilagos beszámolót írt a járás főjegyzőjének. „Közvetlenül a kastély bejárata előtt – tőle jobbra és balra – egy-egy nyolc méter hosszú és fél méter mély latrinát találtam, amely penetráns bűzt áraszt az egész környéken. Magában az épületben – egy csigalépcső feljáratban – a volt orosz kórház árnyékszékét rendezett be, helyesebben ezt árnyékszéknek használta. Ebből szintén bűz áramlik a környező szobákba. A vizet egy 4-500 méterre fekvő kútból hozzák egy 780 literes vaslajtban. Ez a víz tiszta, szagtalan, jóízű, ivásra is használható. A folyosókban – szalmán – az emberek zsúfoltan fekszenek; ez a hely huzatos, hideg, az elhelyezettek pedig a közlekedést akadályozzák, sőt helyenként lehetetlenné teszik. A sötétség beálltával semmiféle világítóeszköz nem áll rendelkezésre. Ez éjjel minden közlekedést lehetetlenné tesz. Nyolc tuberkulotikus a többiekkel együtt van, ami a fertőzési lehetőségeket nagyfokban növeli, ugyancsak találtam egy trachomást is. A kisgyermek – köztük hathetes csecsemő is – a felnőttekkel egy helyiségben vannak fürdetési, vagy lemosási lehetőségek nélkül. A kastély lakói melegételben eddig nem részesültek, ami főleg a gyermekekre lehet végzetes. Gyógyszerek, kötszerek nem állnak rendelkezésre. Férfiak és nők, valamint a gyermekek együtt vannak. Mosakodási tisztálkodási lehetőség alig van.”¹⁰

Az orvosnak semmiféle intézkedési joga nem volt, ezért a járási főjegyzőtől a „tapasztalt hiányok maradéktalan kiküszöbölését” kérte. Nyomatékosan felhívta a figyelmet a fertőző, és lázas betegek azonnali elkülönítésére, lehetőség szerint kórházba szállításukra, a tetvesség terjedésének megakadályozására, valamint a gyerekeknek az édesanyjukkal közös helyiségben való elhelyezésére. Ezen helyiségeknek hűvös időben való fűtését, a csecsemők fürdetéséhez melegvíz és szappan biztosítását, továbbá napi egy liter forralt tejjel való ellátásukat alapvetőnek nevezte. Külön kérte egy huszonnegy éves teljesen vak és

egy kilencvenhárom éves összetört ember elbocsátását, valamint a másodnaponkénti orvosi rendelés és ellenőrzés bevezetését is.

A járási főjegyző néhány nappal később, május 4-én *dr. Nusser* Antallal együtt személyesen tájékozódott a táborban, s intézkedett az orvos által kifogásolt alapvető egészségügyi körülmények – betegek elszállítása, szappan biztosítása, latrina fertőtlenítése – ügyében. Jelentésében kitért az őrszemélyzet magatartására vonatkozó észrevételekre is. „Miután az őrség több tagja ellen panasz merült fel, hogy a foglyokat bántalmazzák, őket kioktattam és utasítottam egy emberséges bánásmódra. Sallay tizedest a főszolgabírónál személyesen feljelentettem. A tollkamrát, melybe állítólag büntetésből szokták az örök az embereket bezárni, leszögeltem, mert kitakarítása nem lehetséges.” Szappant küldött ki és az orvosokat a másodnaponkénti ellenőrzésre utasította, hogy az esetleg fellépő ragályos betegségeket fokozottabban ellenőrizzék. Végül leszögezte: „A telepet még több alkalommal is megszemlélem.”¹¹

Május elejétől lehetővé vált a munkaképes személyek munkára való kiadása. Nyilván a tavaszi mezőgazdasági munkák dömpingje, illetve az egyes településeken rendelkezésre álló munkaerő elégtelensége befolyásolta ezt a döntést. Ipari üzemek, magán-személyek, gazdálkodók is kérvényezhették internált személyek munkára való kiadását. A dokumentumok tanúsága szerint a kérelmeket teljesítették, már csak azért is, mert így az internált őrzéséről és ellátásáról a munkaadónak kellett gondoskodnia. A munkaadónak az internáltak után, az ellátáson túl, tíz pengő napszámbért kellett befizetni munkabér címén a járási főjegyzői hivatalban. A kor frivolitását jellemzi hogy a járási főjegyző az átvételi nyugtán a következőt írta: „a volksbundos munkások munkabéréből befolyt összeget az orosz hősi emlékmű költségének fedezésére... felvettem.”¹²

A lengyeli internáló táborból nagyobb számban időszakonként egy-egy, általában tíz-tizenöt főből álló csoport négy-öt napra, esetleg néhány hétre is Zombára, Bonyhádra, Tevelre, elsősorban a 30. kat. hold körüli gazdaságokba, illetve Nagymányokra a bányüzembe került ki dolgozni. Egyes kérelmezők esetében emberieségi szempontok is szerepet játszhattak. A munkaadók ugyanis személy szerint választhatták ki a munkásokat, így baráti, családi szálak is közrejátszhattak abban, hogy hetven éven felüli internáltakat is kikértek munkára.

Az első napok teljes kiszolgáltatottsága és benuháza után az internáltak, illetve családtagjaik mind nagyobb számban ostromolták szabadon bocsátási kérelmeikkel a vármegyei rendőrkapitányt, Bodor kormánybiztost, a Vármegyei Földbirtokrendező Tanácsot, vagy a Népgondozó Hivatalt. Már önmagában ez is jelzi azt a mérhetetlen bizonytalanságot, és jogi kuszaságot, ami az internálásokat körülvette. Ez természetesnek tekinthető, hiszen ha egy eljárásra nincs jogi felhatalmazás, hogyan lehetnének kidolgozottak annak jogorvoslati szabályai.

A kérelmezők községi önkormányzataik, a nemzeti bizottságok, a földigénylő bizottságok, vagy egyszerűen tanúk nyilatkozataival igazolták ártatlanságukat, a magyar társadalomhoz, illetve államhoz való lojalitásukat, azt, hogy nem voltak tagjai a Volksbundnak. Az első kérelmek már április utolsó napjaiban megfogalmazódtak.

Neukircher József bonyhádi lakos Bodor Györgyhöz írott kérelmében unokája (fia négyéves kislánya) szabadon bocsátását kérte, aki anyai nagymamájával került a lengyeli táborba. Fia – mint írta – éppen a magyar hadseregben teljesített szolgálatot, a menyét januárban elvitték Oroszországba. A kislány ezért került anyai nagymamájához, majd vele együtt a táborba. A kislány kiadását Bodor engedélyezte.

A tömeges tiltakozások, és a nem egységes eljárás készíthette arra az alispánt, hogy a mentesítési eljárásokra vonatkozóan valamiféle szabályozást kérjen a belügyminisztériumtól. Írásbeli utasítást nem kapott, csak *Zöld* Sándor államtitkár szóbeli felhatalmazását a következőkre: a Hűségmozgalomban kezdetektől részt vett személyeket és családtagjaikat azonnal szabadon lehetett bocsátani; a többi kérelmezőnek be kellett szereznie községe nemzeti bizottságának igazolását arról, hogy a Volksbundnak nem volt tagja. Ezen eljárási szabályok gyakorlatilag nem tartalmaztak új elemet, már korábban is hasonló gyakorlat alakult ki. Annnyiban azonban meghatározó jelentőségük volt, hogy május 27-én, amikor az alispán személyes ellenőrzést tartott a táborban, kihirdette azt. A beadott kérelmek száma egyik napról a másikra megsokszorozódott. Ezekről, illetve magáról az eljárásról általánosságban elmondható, hogy Bodor György Bonyhádon tartózkodásának időpontjáig – május végéig – a kérelmeket általában hozzá nyújtották be, amelyeket ő támogató megjegyzéseivel látott el. Ezek alapján adta ki az illetékes rendőrkapitányság azt a napiparancsot, ami alapján a táborból az internáltakat kiengedték. Az iratok megfogalmazása, a szóbeli kérelemre, Bodor megkeresése nélkül kiállított egyre nagyobb számú szabadon bocsátási napiparancs jelzi viszont azt is, hogy az eljárás fokozatosan átkerült a rendőrség hatáskörébe. Az egész akció valódi célját és értelmét a Bodor által a kérelmekre rávezetett záradék magyarázza: „Engedélyezem, hogy Lengyel községből Püspöknádasra visszatérhessen, azonban ezen engedélyem nem vonatkozik a vagyon elkobzására, ennél fogva nem térhet vissza a saját házába sem, hanem csak más, nem bundista házban tartózkodhat fellebbezése elintézéséig, vagy további intézkedésig.”¹³

Nyilvánvaló volt tehát: a korábbi eljárást nem akarták azzal megkérdőjelezni, hogy a szabadon bocsátottak akár csak a házaikba is visszatérhessenek. Éppen ezért meghatározó szempont volt az is, hogy a kérelmező tudott-e eltartót vagy szállásadót megnevezni.

A lengyeli tábor fölszámolása a vármegyei főkapitány 22/5. sz. utasítására 1945. június 28-án történt meg, s ötvenhét fős létszámot érintett. Megdőbben-

tő, hogy a tábornak még ekkor is lakója volt egy öt-hónapos csecsemő, egy hároméves kislány csakúgy, mint több tizenhárom-tizenöt éves gyerek, vagy hetven éven felüli idős ember. A szabadon bocsátottak túlnyomó többsége – huszonnyolc személy – nagymányoki lakos volt, ahonnan május 22-én kerültek ide. Huszonnyolc személy internálása Szekszárdon folytatódott.

A kormánynak is tudomása volt az atrocitásokról. Az egyre nagyobb méretű társadalmi nyomás hatására a május 14-ei pártközi értekezlet a bukovinai székelyek elhelyezésének problémájával foglalkozott. *Erdei* Ferenc belügyminiszter a kérdés kifejtésekor leszögezte, hogy „a minisztertanács és azt megelőzőleg a pártok központi értekezlete is úgy határozott, hogy ezekkel kapcsolatban elsősorban a hazajutást kell elősegíteni, azonban a székelyek közül is marad fenn egy rész, amely szintén a letelepítendőkhöz tartozik.”¹⁴ (Ismételt haza-, illetve Romániába való visszatelepítésük tervével a későbbiekben azonban már nem foglalkoztak.)

Lélekszám szerint úgy az elkobzást elszenvedő németek, mint a magyarok 12 500 főre becsülhetők.¹⁵ A következő hetekben a Megyei Földbirtokrendező Tanács újra tárgyalta az elkobzásokat és juttatásokat. Ennek köszönhetően néhány elkobzott földbirtokot visszaadtak. A Népgondozó Hivatal által 1945 novemberében készített jelentés szerint Bodor György Tolna megye huszonhat községében 2712 családot, Baranya megye hét községében 588 családot telepített le. A letelepítettek származás szerinti megoszlása: bukovinai székely 3000, moldvai csángó 110, boszniai és horvátországi magyar menekült 190 család. (Az adatok a Népgondozó Hivatal néhány hónappal későbbi, a földreformot elemző jelentéséből származnak.)¹⁶

Ezekben a hónapokban az ország más, németek lakta területein hasonló módon végrehajtott internálásokra, és összeköltöztetésekre került sor. A Lengyelben, illetve Tolna megyében történtek az egész folyamatot jellemzik.

1945 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a földreformmal összefüggésben végrehajtott telepítések elmentmondásai nemcsak a németek, de az egész ország számára hátrányokkal jár.

Kerék Mihály, a Földművelésügyi Minisztérium telepítési főosztályának vezetője éppen a gyakorlati tapasztalatok alapján tartotta elképzelhetőnek akár a telepítési munkák leállítását is. Nyilatkozatában hangsúlyozta: „Nyugtalanosságra nem annyira a földszerzőknek van okuk, mint azoknak, akikre a földreform befejezetlen ügyeinek rendezése vár. Az

egész országnak érdeke, hogy ezen a területen mielőbb rend legyen, mert mondjuk meg őszintén, most rendetlenség és zavar van. [...] A földreformot sok helyen előbb elkezdték, mint ahogy a szükséges kormányrendeletek megjelentek. A földosztásnál a hivatalos szervek sokszor csak asszisztáltak. Kétségtelenül szükség volt motorra, de ez a motor, akarva-akaratlanul gyakran túl szaladt a célon. Sokszor nem törődtek a rendeletekkel, és sokszor rengeteg olyan birtokot is szétszítottak, amelyhez a rendelet értelmében nem lett volna szabad hozzányúlni. [...] A földművelésügyi miniszter ugyan bizonyos esetekben igyekezett utólag legalizálni ezeket a törvénytelen igénybevételeket, de még így is maradt nagyon sok eset, amelynek elintézése a földbirtokrendező tanácsokra vár.”¹⁷

Kerék Mihály a történések nagyon fontos jellemzőjére hívta fel a figyelmet, amikor a jogi szabályozottság és a gyakorlati folyamatok különidejűségéről és az utólagos törvényesítésről beszélt. Ez az irányzat a háború utáni időszak magyar jogalkotásában és jogalkalmazásában egyértelműen nyomom követendő. Természetesen kérdés, hogy a központi államapparátus nem tudott, vagy nem akart a jogbiztonság érdekében többet tenni.

JEGYZETEK:

- 1. Magyar Országos Levéltár (MOL): Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 24781/1945. – Földművelési Minisztérium Telepítési Osztálya 101354/1946**
- 2. MOL: Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 628/1945.**
- 3. MOL: Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 693/1945.**
- 4. Bács-Kiskun Megyei Levéltár: Vaskút község iratai 1186/1946.**
- 5. MOL: Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 693/1945.**
- 6. MOL: Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 24781/1945.**
- 7. A. Sajti Enikő: Délvidék 1941-1944. – Budapest, 1987.**
- 8. Tolna Megyei Levéltár (TML): Tolna megyei alispán általános iratai 16228/1944. – 17995/1944. és „a nehézségekről: Szekszárdra menekülők elhelyezése.” – Tolna megyei Újság 1944. szeptember 30.**
- 9. Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL). 274. f. 10. cs. 34. ö. e.**
- 10-13. TML: A völgyégi járási főjegyző iratai 3170/1945.**
- 14. Tóth Ágnes: Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban. In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. – Kecskemét, 1992.**
- 15. MOL: Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 2504/1945.**
- 16. MOL: Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályának iratai II./28.**
- 17. Kis Újság, 1945. november 21.**